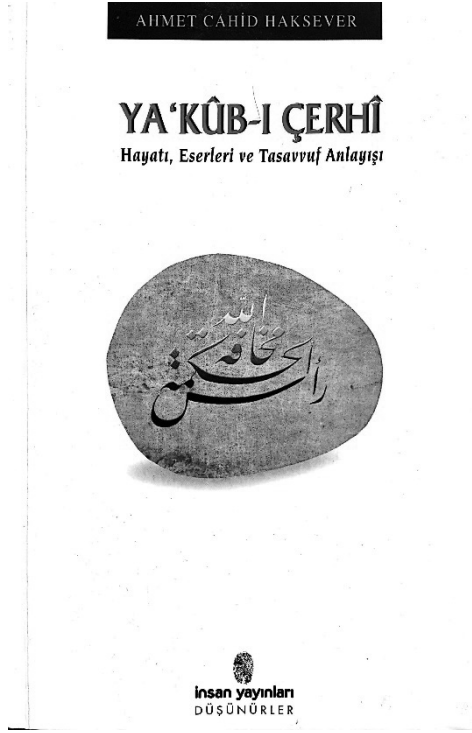

■
AHMET CAHİD HAKSEVER,
YA'KÛB-I ÇERHÎ HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI,
İnsan Yay., İstanbul 2009, 311 s.

Arş. Gör.

ABDÜLMELİK VERGİ

Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Nakşbendî tarîkatının önemli simalarından Ya'kûb-ı Çerhî (ö. 851/1447), XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında Orta Asya'da yaşamış bir sûfidir. Bu asır, siyasî olarak Timurluların (1370-1507) hüküm sürdüğü bir dönemdir. Aynı zamanda tarîkatın pîri Bahâeddin Nakşbend (ö. 791/1389) ile de mülâki olan Çerhî, Hâcegân silsilesinde Alâeddîn Attâr'dan (ö. 802/1400) sonra gelmektedir. O, kendisini hem dînî ilimlerde yetiştirmiş bir âlim hem de tasavvuf yolunda ilerlemiş bir mürşiddir. Ubeydullah Ahrâr (ö. 895/1490) gibi önemli bir halîfe yetiştiren Çerhî, tasavvufî eserlerin yanında tefsir, hadis vb. ilimlerde de kitaplar yazmıştır.

Burada tanıtacağımız eser, söz konusu şahsiyetten bahseden bir kitaptır. Aslında bu çalışma, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı hocalarından Ethem Cebecioğlu'nun danışmanlığında, Ahmet Cahid Haksever tarafından 2005 yılında hazırla-

nan doktora tezidir. Daha sonra kitap şeklinde (1. baskı, İnsan Yay., İstanbul 2009) basılan eser, oldukça sade ve akıcı bir üslupla yazılmıştır. Araştırmacının kaynakları etkin şekilde kullanması ve konuya olan vukûfiyeti, metni kompoze etmede kendisine büyük imkânlar sunmuştur. Kitapta Ya'kûb-ı Çerhî'nin ele alınan tasavvufî görüşleri günümüzle de karşılaştırmalı şekilde anlatılmıştır. Yani yazar, temas ettiği hususları günümüz psikoloji ilmiyle veya henüz bilim olarak kabul edilmese de varlığı inkâr edilemeyen parapsikolojinin verileri ve Uzak Doğu'nun felsefi anlayışlarıyla yeri geldikçe güzel bir mukayesesi yaparak incelemiştir.

Ancak şunu belirtmek gerekir ki bir şahıs üzerine yapılan böylesi çalışmalarda karşılaştırmalı yöntemi takip etmek bazı sakıncaları da beraberinde getirmektedir. Zira her ne kadar mukayese yapmak çeşitli açılardan faydalı ise de böyle bir metodla bu tarz bir eseri telif etmek kitabın, içerikle doğrudan ilgili olmayan birtakım bilgilerle doldurulduğu intibasını akla getirmektedir. Bu durum aynı zamanda araştırma konusu olan şahsın düşüncelerinin geri plana itilmesine veya örtük olarak böyle bir izlenimin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla karşılaştırma yaparken bu dengeyi gözetmek gerekmektedir. Aksi halde çalışmanın ana omurgasını oluşturan şahsın fikirleri net bir şekilde ortaya çıkmamakta ve araştırma ana mecrasından sapmaktadır.

Eser, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Kitabın önsözünde (s. 11-14) yazar, XIII-XV. asırların tasavvuf tarihi açısından önemini beyan ederek bu dönemin, tarikatların kuruluş devri ve dolayısıyla tarikat pîrlerinin yaşadığı asırlar olduğuna dikkatleri çekmektedir. Bu bağlamda Ya'kûb-ı Çerhî'nin görüşlerini ortaya koymanın büyük önem arz ettiğini söylemektedir. Dolayısıyla onun bir bütün olarak ifade edilen düşüncelerinin hem Nakşbendîlik tarihine ışık tuttuğunu hem de Bahâeddîn Nakşbend sonrası tarikatın kurumsallaşmasına katkı sunduğunu belirtmektedir. Müellif, aynı şekilde Çerhî'nin, Nakşî tarikatının sürekliliğinin sağlanmasında kilit isim olduğunu ve bunun da tarikatın kuruluş devri fikrî yapısının temellendirilmesinde mühim bir referans teşkil ettiğini dile getirmektedir.

Yazar, girişte (s. 17-32) Ya'kûb-ı Çerhî'nin yaşadığı dönem ve

özelliklerinden bahsetmektedir. Bu kısmı “Siyasî ve Ekonomik Durum”, “İlmî-Edebî Durum” ve “Dînî-Tasavvufî Durum” şeklindeki başlıklar altında irdelemektedir. Burada müellif, bölgenin coğrafî yapısını, yerleşim yerlerini, siyasî ve idarî yapısını ve ekonomik durumunu ana hatlarıyla okuyucuya takdim etmektedir. Siyasî açıdan Timurlular dönemine denk düşen bu zaman dilimindeki ilmî-edebeî ve kültürel faaliyetlerin canlılığından söz açarak bunun hem pozitif bilimlerde hem de tasavvuf ve tarikatlar dünyasındaki hareketlilikte kendini gösterdiğini açıklamaktadır. Söz konusu zaman diliminde pek çok âlim, müderris, mutasavvıf, şair, edîb ve sanatçının yaşadığını ve İslâm medeniyetine büyük katkıda bulduklarını anlatmaktadır. Buna bağlı olarak dönemin dînî ve tasavvufî durumunun da canlı ve bereketli olduğunu, devrin siyasî yöneticilerinin sûfî ve ilim adamlarına hâmilik ettiğini ve onlara çeşitli imkânlar sunduğunu, hatta İslâm dünyasının değişik yerlerinden çok sayıda ilim ve sanat erbabının merkezî yönetimin bulunduğu yere getirildiğini söylemektedir. Bunun yanında sanata büyük önem verildiğini, mûsikî ve şiir gibi güzel sanatların yanında mîmârîde de büyük gelişmeler kaydedildiğini, yeni şehirlerin inşa edildiğini ve yaşanan savaşlar neticesinde harâb olan şehirlerin yeniden îmar edildiğini ifade etmektedir. Öte yandan bahsedilen dönemde sûfîler tarafından sayısız ribât, zâviye ve hankâhlar kurulduğunu ve bunun da dînî ve sosyal hayata önemli ölçüde fayda sağladığını belirtmektedir. Bununla beraber sözü edilen coğrafyada pek çok fikrî akımın ve farklı tarikatın bulunduğunu da ilave etmektedir. Ayrıca bu dönemde birçok sûfî ve âlimin -bâhusus Nakşî sûfîlerin- devrin idarecileriyle irtibat halinde olduklarını, onlara irşâd ve nasihatte bulduklarını ve alınacak bazı kararlara maslahat îcabı etki ettiklerini dile getirmektedir.

Birinci bölüm (s. 33-95), “Ya’kûb-ı Çerhî’nin Hayatı, Şahsiyeti ve Tesirleri” ismini taşımaktadır. Yazar, Çerhî’nin hayatını; çocukluk ve gençlik devri, tarîkate intisâbı ve sonrası ile hizmet dönemi ve vefâtı evrelerinde incelemektedir. Tam adı, mahlası, nisbesi ve bu konudaki bazı tartışmalar; doğduğu yer ile buranın özellikleri, ailesi hakkındaki bazı bilgiler ve ilmî serüveni gibi hususlar “Çocukluk ve Gençlik Devri” başlığıyla karşımıza çıkmaktadır. Müellif, Çerhî’nin tarîkate

intisâbını anlatırken evvelâ Bahâeddîn Nakşbend ve Nakşîliğin tarihî sürecine kısaca temas eder. Ardından tarîkate nasıl intisâb ettiğini ve Şah-ı Nakşbend'in mürîdliğine ne şekilde girdiği bilgisini paylaşır. Sonrasında ise hilafetini ve tarikat silsilesini izah ederek bu bahsi noktalar. Akabinde Alâeddîn Attar'ın kendisini davet etmesi ve onun da bu davete icabet ederek Çağaniyan'a gitmesinden ve burada yaptığı hizmetlerden söz eder, vefâtı hakkında bize birtakım mâlûmatlar verir. Bunun yanında tahsil hayatını, aldığı eğitimi ve bu uğurda yaptığı yolculukları, gayretlerini vb. hususları "İlmî Şahsiyeti" başlığı altında ele alır. Burada onun hem zâhirî hem de bâtınî ilimlerde kendini yetiştirmesinden, melâmî neşveye sahip oluşundan, Mesnevî'nin de tesiriyle Mevlevîliğe yakın durmasından ve dolayısıyla *Neynâme* isimli eserinde Mesnevî'nin ilk 18 beytini ve daha başka bazı bölümlerini şerh etmesinden, rüya konusuna özel önem atfetmesinden, Nakşîliğin temel prensiplerine ve özellikle de vukûf-ı zemânî üzerinde ehemmiyetle durmasından söz eder. Bunlara ilave olarak Çerhî'nin, dînî hassasiyetinin yanında aşk ve cezbe yönünün de ağırlıklı olarak öne çıkan tasavvufî bir şahsiyete sahip olduğu sonucuna varır.

Yazar, "Tesirleri" başlığı altında Çerhî'nin halifelerini; oğlu Yûsuf-ı Çerhî, Şihâbuddîn Emîr Seyyid Abdullah Berzişâbâdî Meşhedî, Yûsuf-ı Baykulî, Muhammed Kûhistânî ve Ubeydullah-ı Ahrâr şeklinde zikreder. Bunlardan Nakşîlik silsilesinde önemli bir yere sahip olan Ubeydullah-ı Ahrâr üzerinde ayrıntılı olarak durur. Hâce Ahrâr'ın hayatından, Çerhî'ye nasıl intisâb ettiğinden, devrin siyasîleriyle olan yakın ilişkilerinden, irşâd faaliyetlerinden, halîfelerinden ve eserlerinden bahsederek vefâtı hakkındaki mâlûmatları aktarır. Çerhî'nin eserlerinden tasavvufa dair olanları *Neynâme-i Mevlânâ*, *Risâle-i Ünsiyye*, *Risâle-i Ebdâliyye*, *Cemâliyye Havrâiyye-Şerh-i Rubâî-i Ebu Said Ebu'l-Hayr*, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* ve *Tarîka-i Hatm-i Ahzâb* şeklinde sıralar. *Tefsîr, el-Ehâdisu'l-Erba'ûn*, *Şerhu Nisâbi's-Sibyân li'l-Ferâh* ve *Risâle der İlm-i Ferâiz (Kitûbu'l-Ferâiz)* gibi kitaplarını da diğer alanlara dair eserleri olarak kaydeder. Her biri hakkında gerekli bilgileri verdikten sonra ona atfedilen eserlere temas eder.

İkinci bölüm (s. 97-266) "Ya'kûb-ı Çerhî'nin Tasavvufî Görüşleri" başlığını taşır. Bu bölüm sekiz temel başlıktan oluşur. Bunlar-

dan ilki “Tasavvuf”tur. Araştırmacı, burada Çerhî'nin tasavvuftan ne anladığını, tasavvufun gayesinin ve konusunun ne olduğunu irdeler. İkinci başlık “Seyr u Sülûkle İlgili Kavramlar” adıyla karşımıza çıkar. Bu kısımda müellif, evvela seyr u sülûk kavramını ele alır. Bunun ne demek olduğunu, bundan ne anlaşılması gerektiğini çeşitli yönleriyle inceledikten sonra Çerhî'nin bu mevzudaki görüşünü etraflıca izah eder. Mürşidin genel tanımını yaparak kâmil ve mükemmil mürşidin taşıması gereken özellikleri Çerhî'nin görüşleriyle açıklar. Çerhî'nin tasavvuf anlayışında önemli bir yer işgal eden mürşidin, seyr u sülûk denen bu mânevî yolculukta ne denli mühim olduğunu vurgulayarak mürşide duyulan ihtiyacı onun perspektifinden geniş bir şekilde tartışır. Mürîd kavramına da bu açıdan değinen yazar, mürîd-mürşid ilişkisini aynı tarzda işleyerek bahsi kapatır.

Kitapta bu bölümün üçüncü başlığı “Sâliki Kemale Erdirici Yollar” şeklinde kayıtlıdır. Genel anlamda Nakşilik, ilk dönemlerinden itibaren dinin hükümlerine yani şerîata ve sünnete sıkı bağlılığa önemle vurgu yapmış, tarîkattaki bu hassasiyet sonraki devirlere de intikal etmiştir. Aynı duyarlılığa sahip olan Çerhî'nin bu konudaki görüşleri şerîat-tarîkat başlığı altında dercedilmiştir. Öte yandan mürîdin mânevî ilerleyişinde ve mürşidin kabiliyetlerini mürîde aktarmasında sohbetin ne denli önemli olduğu herkesçe mâlûmdur. Aynı ehemmiyet diğer tarîkatlarda olduğu gibi Nakşilikte de bulunmaktadır. Nitekim tarîkatın pîri Bahâeddîn Nakşibend bunu “Tarîkatımız sohbettir.” diyerek açıklamaktadır. Araştırmacı, sohbetin bu ehemmiyet ve hususiyetlerini Çerhî'nin bakış açısıyla ortaya koyar.

Tarîkatların olmazsa olmalarından biri de zikirdir. Kısaca hatırlamak, yâd etmek anlamına gelen zikir, tasavvuf literatüründe kendine has bir hüviyet kazanmıştır. Tarîkattan tarîkata farklı icra şekilleri, usulleri hatta isimleri bulunan zikir, Nakşibendilikte dolayısıyla Ya'kûb-ı Çerhî'de üzerinde önemle durulan bir noktadır. Müellif; gerek Nakşilikte gerekse Çerhî'ye göre zikrin icrası, zikr-i hafî ve önemi, cehrî zikir ve sema' gibi hususları “Zikir, Letâif ve Prensipleri” başlığı altında değerlendirir. Murakabe ve teveccüh ile ilgili durumları belirttikten sonra râbitanın ne olduğunu, tarîkattaki önemi ve nasıl anlaşılması ve uygulanması gerektiğini Çerhî'nin perspektifin-

den yola çıkararak izah eder. Aynı şekilde üveysilikten de bahseden yazar, mücâhede ve riyazet mevzuuna temas eder. Mutasavvıflara göre mücâhedenin, Hakk'ın rızası yolunda nefsin arzularına karşı durmak anlamında; riyazetin ise ahlâkın güzelleştirilip eğitilmesi amacıyla nefisle mücadele demek olduğunu söyler. Ardından her iki meseleyle ilgili olarak Çerhî'nin görüşleri ışığında Nakşbendî tarikatının bakış açısını ortaya koyar. Son olarak da nâfile ibadetlerin, mürîdin mânevî gelişimine olan katkısı ve seyr u sülûktaki önemine değinerek konuyu kapatır.

Müellif, “Tahalluka Dair Vasıflar” ve “Tahakkukla İlgili Vasıflar” şeklindeki iki alt başlığı ikinci bölümdeki dördüncü ana başlık olan “Sâlikin Vasıfları” adı altında toplar. Tevbe, niyette ve amelde ihlas, istikamet, fakr ve zühd, tevekkül, sabır, rıza, şükür, dua, edeb ve tevazu, takva ve bunun gibi tahalluka dair kavramları gerek tasavvuftaki genel anlamları itibariyle gerekse Çerhî'nin kendi bakış açısıyla ne olduklarını beyan eder. Ardından sâlikin uyması ve kaçınması gereken diğer vasıfları ana hatlarıyla verir. Tahakkukla ilgili vasıfları ise muhabbet, fenâ ve bekâ, gaybet ve huzûr, sekr ve sahv, kabz ve bast olarak sıralar. Bunların her birini hem tasavvuftaki manalarıyla hem de Çerhî'nin eserlerinden iktibaslarla zenginleştirerek etraflıca inceler.

Bölümün beşinci ana başlığının “Marifet ve Bilgi Kavramları” adını taşıdığını görüyoruz. Yazar, burada marifet ve zâhirî ilim konusunu geniş çerçevede ele almaktadır. Perdelerin kalkması, Hakk'ın eşyaya yansıyan yönünü görmek demek olan müşahede mevzuunu işlemektedir. Ardından nefis ve ruhun tasavvuftaki karşılığının ne olduğunu ve Çerhî'nin bunu nasıl anladığını açıklamaktadır. Akabinde Çerhî'nin keşf ve ilham hakkındaki yaklaşımını ortaya koymaktadır. Son olarak rüya meselesine değinen araştırmacı, bu bahsi gerek modern psikolojinin verileri gerek tasavvuf tarihindeki müktesebat gerekse Çerhî'nin perspektifinden yola çıkararak genişçe irdelemektedir.

“Yaradılış ve Varlıkla İlgili Kavramlar” ismini taşıyan başlık, ikinci bölümün altıncı temel başlığıdır. Girişte felsefi açıdan varlıktan kısaca bahseden yazar, kâinatın ne olduğunu, ne amaçla yaratıldığını ve tasavvuf ehline göre ne ifade ettiğini Çerhî'nin de görüşleriyle mezc ederek anlatır. Ardından vahdet-i vücûd ve vahdet-i şuhûda temas

eder. Her iki hususu mukayeseli olarak inceler. Vahdet-i vücûdun Nakşîlikte nasıl anlaşıldığını, kimler tarafından benimsenip ele alındığını ve Çerhî'nin mevzuyla ilgili düşüncelerini serdedir. Buna mukabil vahdet-i şühûdun İmam Rabbânî tarafından nasıl işlendiğini belirtir ve Çerhî'nin bu konudaki görüşünün İmam Rabbânî'ye kaynaklık ettiği tesbitini yapar. Hayat ve ölümün gayesini tasavvufî açıdan vurgulayarak Çerhî'nin bu hususta neler söylediklerini aktarır. Tasavvuf-ta ve dahi Nakşî tarikatında vakt meselesinin ehemmiyetini Çerhî'nin görüşleriyle yoğurarak verir. Son olarak bu faslı insan bahsiyle kapatır. Bunu yaparken Çerhî'nin *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* adlı eserinden iktibasla Allah'ın esmâsının insan üzerindeki tezâhürünü ve bunun şartları bağlamında bazı isimleri ve onların manalarını verir.

Eserin ikinci bölümündeki yedinci temel başlık “Velî ve Velâyet” şeklindedir. Müellif, öncelikle velî ve velâyet kelimelerinin sözlük ve terim anlamları üzerinde durur. Bunu tasavvufta ne ifade ettiğini ortaya koyduktan sonra farklı örnekler ve Çerhî'den yaptığı alıntılarla çeşitlendirerek anlatır. “Velâyet ve Nübüvvet” alt başlığında ise bu mevzu etrafında tasavvufta cereyan eden tartışmaları vermek suretiyle konunun Çerhî'nin fikir dünyasındaki yerini tesbit etmeye çalışır. Bu kısmın alakalı olduğu diğer bir husus da kerâmettir. Yazar, meselenin hem tasavvufî açıdan hem de Çerhî'nin görüşleri çerçevesinde sınırlarını çizdikten sonra farklı kerâmet örnekleriyle bahsi zenginleştirir ve Çerhî'nin dilinden istikâmetin kerâmetten daha üstün olduğu ilkesine dikkatleri çeker. Son olarak müellif, sekizincisi olan “Ricâlu'l-Gayb” başlığı ile bölümü bitirir. Burada söz konusu kavramın tasavvuftaki karşılığına ve Çerhî'nin düşünce sistemindeki yerine değinir.

Araştırmacı, yaptığı çalışmanın neticesinde ulaştığı sonuçları (s. 267-274) -özetle- şöyle paylaşır:

Timurlular devrinde yaşayan Ya'kûb-ı Çerhî, ilimde bir metod olarak bilgi edinme vasıtaları arasında akılla birlikte sâlih rüyayı ve ilhamı da kabul eder. Sûfinin, içinde bulunduğu hali anlatmada yetersiz kaldığını belirtir. O, sûfinin yaşadığı hali yansıtma noktasındaki dil yetersizliğini kabul etmesinin yanı sıra söz konusu halin ve ortaya çıkan hakikatlerin ehil olmayanlara gizlenmesi için de sembolik ifadelerin kullanılmasından yanadır. Silsilede yeni bir düzenleme yaparak

melâmî yönü ağır basan Ebu'l-Kasım Gürgânî'yi silsileye dâhil etmesi kendisinde de bu neşvenin olduğuna dair bir işaret olarak kabul edilir. Cezbe ağırlıklı olan seyr-i enfûsîden ziyade seyr-i âfâkiyi sisteminin temeline oturtması onun, irşâd noktasında temkîn ehli bir sûfî olduğunu göstermektedir. Yaradılış ve kâinat meselesinde Çerhî üzerinde İbn Arabî'nin etkisi görülse de varlık konusunda o, şuhûdî tevhîdi benimser. Tarîkatın temel unsurlarından biri olan mürşidi farklı kategorilere ayırarak kâmil ve mükemmil diye nitelendiren Çerhî, onu nûrânî ve nurbahş olarak kabul eder. Yani ona göre mürşid, kendisi doğru yolu bulup ulaştığı bu hakikate başkaları için rehberlik edebilen kişidir.

Çerhî'ye göre sülûkun ilk adımı olan tevbenin üç aşaması vardır: İlki, günahlardan pişmanlıktır. İkincisi, güzel hasletler kazanmaya çalışmaktır. Üçüncüsü de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaptığı gibi sırf Allah rızası için yapılan tevbedir. Çerhî, ihlâsın zâhir ve bâtın diye iki yönü bulunduğunu söyler: İlki, kişinin, kalbindeki kötü vasıfları düzeltmesidir. İkincisi ise amelî olup Hakk'ın rızasını gözeterek haramlardan uzak durmaktır. İstikâmeti zâhirî ve bâtînî diye iki kategoriye ayırır: Dinin emirlerine uyup nehiyelerinden kaçınmayı zâhirî; kulun kalbinde her an Allah'ın huzurunda bulunduğu şuûrunun oluşmasını ise bâtînî istikâmet olarak nitelendirir. Yine ona göre dua iki kısımdır: Mürîdin, ahlakının güzelleşmesi için yaptığı ve kendisini ilgilendiren dua ilkidir. Diğerisi ise belli bir mertebeye ulaşmış kişinin hem kendisi hem de bir başkası için herhangi bir talepte bulunmayı ruhsat olarak addettiği ancak sadece Hakk'ı medhete hasrettiği duadır.

Yukarıda tanıttığımız ve aynı zamanda zengin bibliyografyayı (s. 275-301) da ihtiva eden bu eser, tasavvufî bir şahsiyet olan Ya'kub-ı Çerhî'nin hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışını bütün olarak ortaya koyan mühim bir araştırmadır. Dolayısıyla bu kitap hem tasavvuf tarihi hem de Nakşbendîlik açısından kayda değerdir. O itibarla Çerhî'yi derli toplu bir şekilde tüm yönleriyle anlatan ilk kitap olduğu için tasavvuf tarihi bakımından ehemmiyetlidir. Aynı şekilde Hâcegân silsilesindeki bir zat olması hasebiyle de Nakşîlik için önemlidir. Ayrıca Çerhî'nin, Nakşbendî tarikatının gelişmesi ve yayılmasındaki etkin rolünü ve çabalarını ortaya koyan bu eser, alandaki bir boşlu-

ğu doldurmakta; tasavvuf tarihi ve literatürüne fevkalade katkı sağlamaktadır. Öte yandan bu tür çalışmalar, Çerhî vb. mümtaz tasavvufî şahsiyetlerin gün yüzüne çıkarılıp doğru bir şekilde tanıtılarak günümüz insanına sunulmasına ve onlara rol model olmalarını sağlamak sûretiyle de kadim tasavvuf kültürünün yeniden canlanmasına vesile olacaktır. Temennimiz ilim ve kültür dünyamıza her anlamda katkı yapan böylesi nitelikli çalışmaların daha fazla yapılmasıdır. Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki Ya'kub-ı Çerhî hakkında Türkiye'de ilk defa bu denli kapsamlı bir araştırma olan söz konusu eserin şimdiki kadar tanıtılmamış olması akademik açıdan bir eksikliklerdir.